

פרשת ויצא

מה' יצא הדבר

הרב ראובן טרגין

א. תיחום הסיפור

פרשת ויצא מהווה, באופן ברור, יחידת סיפורים אחת או יותר נכון - סיפור אחד ארוך. קביעה זו מבוססת לא רק על המסורה שאין בפרשה הפסקות, אלא גם על יחס תחילת הפרשה לפרק שלפניה וסוף הפרשה לתחילתה.

למרות האיזכור הכפול של יציאת יעקב מבאר שבע כסיום לסיפור הברכות, פרשת ויצא מזכירה שוב את יציאתו כפתיחה לסיפור חדש. סיפור זה מתחיל עם יציאת יעקב מארץ כנען אחרי חלום המלאכים שבה הוא קיבל הבטחות מאת ה' שיהיה עם יעקב בגלותו, ישמור עליו, ויחזיר אותו לארץ, ומסתיים עם השלמת קיום ההבטחות - חזרתו לארץ - המתחילה שוב בפגישת מלאכים, במחניים. (1) הקשר בין תחילת הפרשה וסופה ברור גם מתוך הקבלות מילוליות נוספות:

פרק כח:	פרקים לא-לב:
וילך חרנה	ויעקב הלך לדרכו
וילך שם... (פסי יי)	וילינו בהר
ויפגע במקום (פסי יא)	ויפגעו בו מלאכי אלקים (לא: א)
ויאמר אכן יש ה' במקום הזה...	מחנה אלקים זה (לא: ב)
אין זה כי אם בית אלקים (פסי טז-יז)	וישכם לבן בבקר (לא: נה)
וישכם יעקב בבקר	ויקח יעקב אבן וירימה מצבה (לא: מה)
ויקח את האבן...	
וישם אותה מצבה (פסי יח)	
ויקרא את שם המקום ההוא בית א-ל (פסי יט)	ויקרא שם המקום ההוא מחניים (לב: ב)

ב) מבנה הסיפור

בתוך מסגרת הסיפור, העוסק ביציאת יעקב מארץ כנען וחזרתו אליה, מספרת לנו התורה על גלותו של יעקב. מטרת מאמר זה היא להבליט את הקשרים הקיימים בין סיפורים השונים הנמצאים בתוך המסגרת ובין סיפורים אלו והמסגרת עצמה. הבנת קשרים אלו תאפשר לנו לגלות את מסר הסיפור כולו.

הסיפור מתחלק לשבעה חלקים המוצגים במבנה כיאסטי:

- א) כח: י-כד - יציאת יעקב מהארץ המלאכים הבטחות ה'
- ב) כט: א-יד - בריחתו ללבן (2)
- ג) כט: טו-ל - עבודתו לנשיו (3)
- ד) כט: לא-ל: כד - לידת הילדים
- ה) ל: כה-מב - עבודתו לרכוש (4)
- ו) ל: מג-לא: נה - בריחתו מלבן
- ז) לב: א-ב - חזרת יעקב לארץ המלאכים

התמקדות מבנה הכיאסטי בסיפור לידת הבנים היא, לכאורה, מוזרה. איך סיפור הבנים, הנראה בהסתכלות הראשונה כסיפור המעביר לנו מידע טכנית יבשה, משמש נקודת מפנה בגלותו של יעקב? מעבר לחשיבות לידת הבנים כביטוי להצלחת יעקב לא רק לשרוד בחו"ל, אלא גם לבנות משפחה גדולה, יש משמעות נוספת המאפיינת ומגדירה את שאר חלקי הפרשה. הבנת משמעות זו מבוססת על המבנה של סיפור לידת הבנים.

ג) סיפור הילדים - כט: לא-ל: כד

1) מבנה הסיפור

סיפור לידת הבנים מתחלק לשני חלקים: (1) כט: לא-ל: ח (2) ל: ט-כד הקשורים זל"ז

במבנה כיאסטי :

- כט : לא-לה- ד' בניס ללאה
ל : א-ב- סיפור
ל : ג-ח- ב' בניס לשפחת רחל
ל : ט-יג- ב' בניס לשפחת לאה
ל : יד-טז- סיפור
ל : יז-כד- ד' ילדים ללאה/רחל (5) (6)

2) משמעות הסיפור

ההבדל בין החלקים היא בהשגחה הפרטית של ה' (המוזכר פה בפעם הראשונה מאז הבטחותיו ליעקב) ובתגובת נשים השונות לעובדה זו. בחלק הראשון של הסיפור פותח ה' את רחמה של לאה וסוגרת את זו של רחל. שמונתם של בני לאה (חוץ מלוי) (7) מבטאים את הכרתה ותודתה לה' על חסדו המופנית כלפיה. "ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי- מיום שברא הקב"ה את עולמו לא היה אדם שהודה להקב"ה עד שבאה לאה והודתו שנאמר הפעם אודה את ה'." (8)

אחרי הצגת לידת ארבעת הבנים ללאה, אנו שומעים את תגובת רחל. במקום לפנות בתפילה לה', שבידו מפתח הלידה, פונה רחל בתלונה ליעקב. יעקב מדגיש את הטעות בכתובת פנייתה- "התחת אלקים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן?" (9)

חלקו השני של הסיפור מתחיל עם הבנת לאה שהמצב התהפך "ותרא לאה כי עמדה מלדת (פס' ט'). " (10) מפתחה זו מצפים אנו שעכשיו יגיע תורה של רחל ללדת. ברם, בהמשך הסיפור, אנו לומדים שהי "שומע" ונותן ילדים קודם כל ללאה (11) ואחר כך לרחל (12) הפרשנים מתקשים ב"שמיעות" האלו של ה'- הלא לא שמענו על שום תפילות של רחל ולא? בקשר ללאה, מסביר רש"י "שהיתה מתאווה ומחזרת להרבות שבטים." (13) ה' שמע אותה דרך מעשיה- דהיינו נתינת שפחתה במקומה ליעקב וויתורה על הדודאים כדי לקבל עוד לילה עם יעקב.

הספורנו מעיר בצורה דומה ביחס לרחל- "שהשתדלה להוליד בהכניסה צרתה לביתה ובענין הדודאים." (14)

ברם, דמיון זה, מעורר תמיהה- אם שניהם השתדלו באותה המדה, למה נענתה לאה קודם, ופי שלש? נראה שהתשובה לשאלה זו טמונה באופן ההשתדלות של שתיהן. מבנה הסיפור מכוונת אותנו להשוות בין תגובות שתי האמהות למצב שבו אינן יולדות. לעומת חלקו הראשון של הסיפור שבו אנו מוציאים את רחל המתלוננת בפני יעקב שלא בצדק, ורק אח"כ, מתוך יאוש, נותנת לו את שפחתה, לאה נותנת את שפחתה מיד, מרצונה וביוזמתה.

את ההבדל בהשתדלותן אפשר לראות גם מתוך סיפור הדודאים. אפילו ללא הבנת משמעותם המיוחדת של הדודאים, המעשה של רחל- "מכירת" לילה עם יעקב עבור זר פרחים- היא זלזול בחשיבות המעמד המביאה להריון. לפי הסבר הרמב"ן (15) שהדודאים היו פרחים ש"הועילו להריון", יש למכירה משמעות נוספת- רחל עדיין לא סומכת על ה' כגורם ללידה ורצה אחרי סגולות של פרחים. אין סיבה לא להעזר בכוחות הפרחים, אבל ויתורה על האפשרות להיות עם בעלה מבטאת פעם נוספת את הבעיות בסולם ערכיה של רחל.

לאה, מאידך גיסא, בוטחת בה' ומוותרת על הפרחים כדי לזכות בעוד לילה עם יעקב ועוד אפשרות להיכנס להריון. מעשה זה מדגיש פעם נוספת את הבנת לאה ש"מפתח של חיה"- כח הלידה- נמצא בידו של ה' ולא בגורמי הטבע. (16) כשכר על אמונה זו בה' כמי שקובע בעניין הלידה, ה' נותן לה עוד שלשה ילדים- "וישמע אלקים אל לאה...". לפי החשבון ההשוויוני, ארבעת הילדים האלה היו צריכים לבא מרחל אבל לאה קדמה לה בזכות ערכיה הנכונים והבנתה שמפתח החיים הוא ביד ה' (17)

רמז לחשיבות ההבדל הזה בין רחל ללאה נמצא בדברי הספורנו על שמיעת ה' לרחל- "וישמע אליה אלקים- שהתפללה אחר שעשתה שני מיני ההשתדלות." (18) בסוף, גם רחל מגיעה להבנה שילדים נולדים, לא על ידי יעקב בלבד, ולא באמצעות דודאים, אלא מתוך אמונה בה'- "ייסף ה' לי בן אחר (פס' כד)." תפילה זו הנובעת מתוך הכרה עמוקה של רחל בטעותה באמת נענתה, אבל רק במחיר חייה שלה.

סיפור הלידות משמש מעבר משלשת הסיפורים הראשונים לשלש המקבילות הבאות אחריה. הפרשה מתחילה עם הבטחת ה' ליעקב שיהיה עמו בגלותו, ישמור עליו, ויחזיר אותו בסוף לארץ. ברם, בסיפורים הראשונים, יעקב לא כ"כ מצליח. הוא אמנם מגיע לביתו של לבן, אבל ביקורו הופך מהר מאוד לעבודה עבור אשה שבסוף לא ניתנה לו. תוך קריאתנו על חתנתו המוטעת של יעקב עם לאה, מתחילים אנו להרהר: לאן נעלם ה' שאמר ליעקב שיעזור לו? איפה עזרתו? איך הוא מרשה ללבן להשתלט על יעקב ולרמות אותו?

האמת היא שבראיה שטחית לא רואים את יד ה' בחלק הראשון של הסיפור. ביטוי לכך הוא האי-איזכורו של שם ה' בסיפורי בריחת יעקב ללבן ועבודתו עבור נשיו. נקודת המפנה באה באמצעות סיפור הלידות. שם אנו שומעים מלאה על אמונתה בה' הפועל מאחורי הקלעים ושולט גם במערכות הטבע. למרות רצונם ונסיונם של בעל ואשה (ורופאים) להביא ללידה, רק לה' יש המילה האחרונה. דוקא האשה שיעקב לא תכנן לשאת מביאה אותו/נו לראות שה' אחראי על הקורות גם כשידו הפועלת אינה נראית.

רק אחרי בירור הנקודה החשובה הזאת, התורה מציגה את יד ה' הפועלת באופן גלוי-מלאך עוזר ליעקב לנצח את לבן הרמאי ב"משחק שלו" וה' מתערב כדי למנוע את פגיעת לבן ביעקב.

חלקו השני של הסיפור אינו משאיר מקום לספק. את ההכרה ביד ה' אנו שומעים מפיהם של כל הדמויות המרכזיות. הראשון הוא יעקב שמבין אחרי שראה ש"פני לבן [לא היו] עמו כתמול שלשום" ש"רק אלקי אבי היה עמדי." (19) כמובן, גם רחל ולאח מכירים בכך- "כל העשר אשר הציל אלקים מאבינו...ועתה כל אשר אמר אלקים אליך, נעשה." (20)

שיא ההכרה הזאת מגיע מתוך פגישת יעקב עם לבן. גם אחרי שה' מזהיר את לבן "פן תדבר עם יעקב מטוב עד רע", ממשיך לבן בכוונתו לנזוף ביעקב. נראה שלמרות הבנתו שלא יצליח להחזיר את משפחתו או רכושו, לבן עדיין חושב שיש לו טענות מוצדקות- האם הוא אינו זה שטיפח את משפחת יעקב ורכושו? האם לא מגיע לו לפחות לשמוע על עזיבת יעקב? אלהי לבן הם אלו שלדעתו עזרו ללבן ודרכו גם ליעקב ולכן, חשוב לו למצוא את אלהיו.

יעקב בהתחלה מוכן לתת לחותנו להפגין את עמדתו, אבל החיפוש התוקפני והחשדני במכמני רכושו שלו ושל משפחתו מאלץ אותו להגיב. לבן כ"כ משוכנע שרכושו ומשפחתו של יעקב קיימים בזכותו דרך אלהיו שהוא מרגיש שזכותו לחפש בתוך אהלו של יעקב כבתוך שלו. יעקב מבין שהוא לא יכול לתת לקביעה כזאת לעבור על סדר היום. יעקב מזכיר לו שלמרות עבודתו הנאמנה עבור לבן, לבן עשה כל מה שביכולתו לרמות אותו ולשבש תוכניתו - "לולא אלקי אבי אלקי אברהם ופחד יצחק היה לי, כי עתה (21) ריקם שלחתי. את עניי ואת כפי ראה אלקים ויוכח אמש." (22).

יעקב מסביר ללבן שלא הבין עד הסוף את משמעות גילוי ה' אליו. הגנת ה' על יעקב נגד לבן היא קביעת ה' שרק הוא אחראי להצלחת יעקב ואין ללבן זכות לומר שום דבר- "מטוב עד רע." ה' השתמש בניסוח זה כדי להזכיר ללבן מסקנה שאליה הגיע לבן בעצמו בצעירותו בעקבות שמיעת הסיפור מעבדו של סבו של יעקב- "ויען לבן ובתואל ויאמרו מה' יצא הדבר- לא נוכל דבר אליך רע או טוב." (23) בנוסף לגילוי של ה', אי-הצלחתו של לבן למצוא את אלהיו מיועדת לסמל עבורו את האי-שייכות של אלהיו (ולבן עצמו) להצלחת יעקב.

לקראת סיום פגישתו עם לבן, כאשר לבן מבקש לכרות ברית, מקים יעקב שתי אנדרטאות- מצבה וגל אבנים. לפני שיעקב נענה לדרישת לבן להצטרף להקמת הגל המשותף המסמל את הברית בין שתי הסיעות, הוא מרים בעצמו מצבה, במקביל למצבה שהוא הקים בתחילת דרכו, לבטא את הכרתו ביד ה' שעזרה לו. (24) שלומו תלוי לא בברית עם לבן, אלא בראש ובראשונה בבריתו עם ה'.

הכרת יעקב בעובדה שה' היה איתו ושמר אותו לאורך גלותו מכשירה אותו לחזור לארץ לפגוש את עשו, ומהווה נדבך חשוב בהתפתחותו של העם הבוטח בה'.

- (1) על בסיס הקבלה זו ומיקומו של פגישות יעקב עם המלאכים דוקא ביציאתו ובחזרתו, קשר המדרש את מלאכים השונים לארץ ולחו"ל (ב"ר סח י; רש"י כח: יב, לב: ב,ג).
- (2) "וישא יעקב רגליו וישא ארצה בני קדם (פס' א)" - "ויאמר לו לבן אך עצמי ובשרי אתה וישב עמו חדש ימים (פס' יד)". האיזכור הנוסף של נסיעת יעקב פותח תת-יחידה חדשה המסיימת עם הגעתו ליעדו.
- (3) תחילת היחידה מובלטת דרך הניגוד בין פסוקים י"ד וט"ו.
- (4) פסוק מ"ג משמש כמעבר מיחידה ליחידה.
- (5) לעומת פרשתנו שהיא דוגמא של מבנה כיאסטי עם ציר מרכזי, בסיפור זה יש דגם שונה- מבנה כיאסטי בלי ציר.
- (6) מעבר ליחס בין סיפור הלידות ושני הסיפורים האחרים ויחס בין הלידות, עוד ראייה לחלוקת הסיפור יש מהשינוי בשם ה' שבה משתמשת לאה. בחלק הראשון של הסיפור לאה משתמשת בשם ה'. לעומת זאת, בחלק השני היא משתמשת בשם אלקים (ע"ע לקמן- הערה 10 - להסבר השינוי).
- (7) קריאת השם לוי כבר שונה בזאת שמתואר כ"קרא" ולא "ותקרא/קראה". ע' רש"י ושאר הפרשנים העוסקים בענין זה.
- (8) ברכות ז :
- (9) ל: ב
- (10) ההבדל בין ב' חלקי הסיפור מסביר תופעה מאד מוזרה. בחלק הראשון של הסיפור לאה משתמשת בשם ה' ורחל בשם "אלקים". לעומת זאת, בחלק השני של הסיפור לאה משתמשת בשם "אלקים" ורחל משתמשת בשניהם. על בסיס יישומם של חז"ל של שם ה' למידת הרחמים ושם אלקים למידת הדין, ניתן להבין את ההיפוך. בחלק הראשון של הסיפור לאה מבינה שהעובדה שרק היא מקבלת בנים היא חסד מאת ה' כדי לחבב אותה על בעלה. לעומת זאת, רחל מרגישה ש"על פי דין" מגיע לה ילדים וכך בקריאת שם הראשונה שלה- "ותאמר רחל דנני אלקים (פס' ו)". לעומת זאת, אחרי שלא ראתה שה' סגר את רחמה (פס' ט') ורק בעקבות מעשיה הטובים פתחה לה עוד הפעם, היא הבינה שילדים אלו הגיעו לה לפי מידת הדין- "נתן אלקים שכרי... (פס' יח)". לידה היחידה של רחל מגיע לה לפי דין ולכן היא אומרת "אסף אלקים את חרפתי (פס' כג)". בקשתה לבן נוסף היא חנינה לחסדו של ה' ולכן היא מבקשת- "יסף ה' לי בן אחר (פס' כד)".
- (11) ל: יז
- (12) ל: כב
- (13) ל: יז
- (14) ל: כב
- (15) ל: יד
- (16) "אמר רבי יוחנן- ג' מפתחות בידו של הקב"ה שלא נמסרו ביד שליח. ואלו הן- מפתח של גשמים, ומפתח של חיה, ומפתח של תחיית המתים... מפתח של חיה מניין? ויזכור אלקים את רחל וישמע אליה אלקים ויפתח את רחמה (תענית ב). " רחל היא זאת שלמדה בדרך הקשה- רק בעקבות נסיונות כושלות- שאין דרך אחרת.
- (17) "אמר רבי אלעזר- זו הפסידה וזו הפסידה, זו נשתכרה וזו נשתכרה- לאה הפסידה דודאים ונשתכרה שני שבטים ובכורה, ורחל נשתכרה דודאים והפסידה שבטים ובכורה (בראשית רבה עב: ב). "
- "וילך ראובן- התורה מלמדתנו שורש גדול באמונה- שיברח מהשען על הדברים הטבעיים כי אם על ה' לבדו, ואז ארוכתו מהרה תצמח. והנשען על הדברים הטבעיים, ישועתו כאשר יכיר שטעה

באצטגנינותו. והנה הביא ראובן לאמו דודאים, כי ראה שעמדה מלדת. ורחל מנהמת לבה ותשוקתה ללדת אמרה שתתן לה מעט מהם כי זקוקה להם יותר ולאה לא סמכה על הטבעים ונתנה לה את כולם להורות שכל בטחונה בה'. ורחל שבטחה בהם נענתה רק אחרי שילדה לאה עוד ב' בנים ובת. (אלשיך ל:יד)"

(18) ל:כב

(19) ע' כח:יג, טו, כ-כא

(20) לא:טז

(21) נראה שיש משמעות פה גם לקריאת המילה עם אלף- "אתה."

(22) לא:מב

(23) כד:ג. חז"ל כבר הדגישו את מטרה זו של נאומו של יעקב ואף דייקו מדבריו של לבן בהמשך הסיפור שיעקב גם שכנע את לבן והחזיר אותו בתשובה- "רבי יצחק אומר- כל התוכחה הזו שהיתה ליעקב עם לבן, החזירה את לבן בתשובה להודות להקב"ה שכתוב - "ראה אלקים עד ביני וביניך... (זהר שעח)"

(24) בכך מובן למה יעקב הקים את המצבה לפני שהתחיל לעסוק בגל (למרות בקשת לבן לכרות ברית). גבי המצבה עצמה, נראה שמקורה הוא בחלומו שבו יעקב ראה "סלם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה." יעקב הנציח את המראה באמצעות לקיחת האבן אשר שם מראשותיו והעמדתו כ"מצבה" שהוא יצק "שמן על ראשה."

הרמב"ן מסביר את משמעות הסולסש "הראהו שכל הנעשה בארץ הוא בגזירת עליון והוא אינו תחת ממשלת המלאכים כי אם בהשגחה פרטית כאמרו "כי מלאכיו יצוה לן לשמרך שהוא לשאר הצדיקים... (כח:יב)"